

MEHNAT BOZORIDA AYOLLARNING IQTISODIY FAOLLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Allayorov Asliddin Toshboy o‘g‘li

TDIU, Iqtisodiyot fakulteti

IRB-91-guruh talabasi

Annotatsiya

Maqolada mehnat bozorida ayollar faolligini oshirish, ularning ish bilan bandlik imkoniyatlarini kengaytirishning zarurati va ahamiyati yoritilgan bo‘lib, xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar va O‘zbekiston mehnat bozori holati hamda unda ayol mehnat resurslarining ishtiroki tahlil qilingan. Shuningdek, bu boradagi mamlakatda mavjud muammolarga to‘xtalib, qator chora-tadbirlarni amalga oshirish taklif berilgan. Jumladan, moslashuvchan bandlik ayollar mehnat faoliyatining optimal ko‘rinishi sifatida taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: mehnat bozori, gender, moslashuvchan bandlik, rivojlanayotgan mamlakatlar, gender farqi, diskriminatsiya, norasmiy sektor.

Аннотация

В статье подчеркивается необходимость и важность повышения активности женщин на рынке труда, расширения возможностей их трудоустройства, анализируются исследования зарубежных и отечественных ученых и состояние рынка труда Узбекистана и участия женских трудовых ресурсов. в этом. Кроме того, предлагалось принять ряд мер, ориентируясь на существующие в стране проблемы в этом плане. В частности, гибкая занятость представлена как оптимальная форма трудовой деятельности женщин.

Ключевые слова: рынок труда, гендер, гибкая занятость, развивающиеся страны, гендерные различия, дискриминация, неформальный сектор.

Abstract

The article highlights the need and importance of increasing the activity of women in the labor market, expanding their employment opportunities, and analyzes the researches carried out by foreign and local scientists and the state of the labor market of Uzbekistan and the participation of female labor resources in it. In addition, it was proposed to take a number of measures, focusing on the existing problems in the country in this regard. In particular, flexible employment is presented as the optimal form of women's labor activity.

Keywords: labor market, gender, flexible employment, developing countries, gender difference, discrimination, informal sector.

KIRISH

Dunyoning ko‘plab mamlakatlari uchun ayollarning mehnat bozoridagi faolligini oshirish, kasbiy jihatdan va tarmoq bo‘yicha gender tabaqalashuvining negizidagi sabablarga qarshi kurash dolzarb masaladir. Ayollarning mehnat bozoridagi iqtisodiy faolligini oshirish bir necha muhim vazifalarni hal qilishga ham ko‘maklashadi. Birinchidan, ayollar resurslarni boshqarish imkoniyatini olishadi, bu

esa an'anaviy tarzda, o'zlari hamda farzandlari uchun, sog'liqni saqlash, ta'lim va ovqatlanishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ikkinchidan, ayollarning iqtisodiy faolligi, ularni daromad yuqori bo'lgan sohalarga jalb qilish darajasi oshadi. Uchinchidan, yomon mehnat sharoitlari, mavhum istiqbol va kafolatlanmagan bandlik bilan ajralib turadigan norasmiy sektor (hozirda 50-74%¹)ning kengayish darajasi pasayadi. Shu bilan birga, iqtisodiy faol ayollarning statusi va holatini tahlil qilish Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2015 yilda qabul qilingan "2030 yilgacha Barqaror Rivojlanish maqsadlari" bo'yicha Kun tartibidagi masalalarni amalga oshirishning asosiy mexanizmi hisoblanadi.

O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirishda mamlakatdagi kambag'allik darajasini qisqartirish, gender tengligini ta'minlash, ayollarning mehnat bozoridagi iqtisodiy faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Afsuski, jamiyatimizdagi gender stereotiplari hattoki, yuqori salohiyatli va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun bilim va ko'nikmaga ega bo'lgan ayollar uchun ham zaruriy resurslardan foydalanishga ma'lum bir cheklovlar qo'yadi. To'g'ri, gender masalasi mehnat bozorida ayollar uchun katta g'ov hisoblanmaydigan mamlakatlar ham mavjud. Masalan, Chexiyada o'tkazilgan o'rganishlarda ayollarning hech biri muvaffaqiyatga erishishda yoki moliyaviy institutlar, mijozlar va yetkazib beruvchilarning munosabatida gender deyarli ahamiyat kasb etmaganligini qayd etishgan[6]. Ammo ko'plab rivojlanayotgan davlatlar qatori milliy va diniy qadriyatlar yuqori o'rinda turuvchi O'zbekistonda ayollarning mehnat bozoridagi faolligini oshirish, xotin-qizlarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash, jamiyatdagi gender farqlarini kamaytirish har tomonlama chuqur tahlil qilishni talab qiladigan nozik masalalar qatoriga kiradi. Aslida ham, xotin-qizlar mehnat bozorida salmoqli o'ringa ega bo'lib, iqtisodiyotni rivojlantirishning poydevori sifatida qaraladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta'biri bilan aytganda, "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham ayollarga munosib mehnat sharoitlarini yaratish, ularning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash masalasini eng muhim yo'nalishlardan biri sifatida bejizga belgilamadik..... Ham, oila, ham bola tarbiyasi bilan shug'ullanish bilan birga, o'qish, ish yoki tadbirkorlikni olib borish katta matonat talab qiladi"².

Mehnat bozorida ayollar ishtiroki ham shaxslar, ham jamoalar, shuningdek, mamlakatlar uchun ham muhim ahamiyatga ega. A.Abritalinaning fikricha, ayollarning ish o'rinlari yaratish, iqtisodiy o'sish va boylik to'plashda milliy iqtisodiyotga qo'shgan hissasi nihoyatda katta va hozirda hech kim bunga shubha qilmayapti. Bundan tashqari, ayollarning tadbirkorlik faolligi yuqori bo'lgan davlatlar moliyaviy inqirozlarga nisbatan himoyalanih darajasi kuchliroq va iqtisodiy pasayish ehtimoli kamroqdir. [10].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ayollar mehnat faoliyati, ularning ish bilan bandligi masalalari xorijiy olimlardan N.U.Shedenova, N.M.Rimashevskaya, L.S.Rjanitsina, Z.A.Xotkina, I.K.Zaslavskova,

¹ www.ilo.org

² <https://review.uz/oz/post/shavkat-mirziyoyev-raislidida-xotin-qizlarni-qollab-quvvatlashga-bagishlangan-yigilishda-ayollar-uchun-qanday-engilliklar-kiritildi>

N.V.Zvereva, I.E.Kalabixina, R.G.Kasimova, M.I.Liborakina, E.V.Mashukova va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida aks ettirilgan[7][8][9][10].

O'zbekistonda ayollarning mehnatini tashkil etish masalalari Q.X.Abdurahmonov, R.A.Ubaydullaeva, N.X.Raximova, G.Q.Abdurahmonova, Sh.G.Djabbarova, A.B.Irmatova kabi olimlar tomonidan o'rganilgan [11][12][13][14][15][16].

Hozirda xotin-qizlar mehnat faoliyati iqtisodiyotga katta ijobiy ta'sir ko'rsatishi chuqur anglab yetilayotgani bu sohaga jiddiy e'tibor qaratilishiga sabab bo'lmoqda. Asrimiz boshida jahonda kuzatilgan tendensiya ayollar bandligining yaxshigina oshganidan va natijada erkaklarning bandlikdagi ulushi biroz pasayganidan dalolat bermoqda. Olimlar bu tendensiyaning turli xil tushuntirib berishgan:

Masalan, iqtisodchi olim R.M.Nijegorodtsev buni quyidagicha izohlaydi: "Raqamli texnologiyalarining keng yoyilishi jismoniy kuch talab qiladigan sanoat texnologiyalarini siqib chiqarmoqda va natijada ishlab chiqarish jarayonlarida erkaklarning yetakchi rolda bo'lishining asosiy sababini yo'qqa chiqarmoqda. Bu esa an'anaviy tus olgan ayollarning erkaklarga moddiy va ijtimoiy qaramligini sustlashtiradi. Ishlab chiqarishda ishtirok etishda aqliy va ijodiy qobiliyatlar hal qiluvchi o'ringa chiqdi. Bu xususiyatlarda esa ayollarning imkoniyatlari erkaklarnikidan kam emas"[17].

Shu o'rinda Gender tushunchasiga ham biroz to'xtalib o'tsak. Terminologik jihatdan "gender" tushunchasi feminizm g'oyasining nazariy jihatdan rivojlanish jarayonida shakllangan, keyinchalik esa gender tadqiqotlari alohida yo'nalish sifatida ajralib chiqqan. 1963 yilda ushbu atama amerikalik psixotahlilchi Robert Stoller tomonidan ilk bor ilmiy muomalada qo'llanilgan. 1968-yilda nashr etilgan "Jins va gender" nomli kitobida esa olim bu tushunchalar o'rtasidagi farqni ochib berdi. Unga ko'ra, jins biologik, gender esa psixologik va pirovardida madaniy hodisadir[18]. Erkaklar va ayollar turli jamiyatlarda milliy, madaniy va ba'zi hollarda diniy e'tiqodlar, an'analar asosida taqsimlanadigan turlicha ijtimoiy rollarni bajaradilar.

Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarda "gender" iqtisodiy kategoriya sifatida, "jinslar o'rtasida jamoaviy va uy xo'jaligi mehnatini, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar doirasidagi resurslarni taqsimlashni yuzaga keltiruvchi iqtisodiy-demografik tahlil uchun zarur bo'lgan belgi"[19] deya ta'riflanadi. Jahon bankining "Gender muammolari va rivojlanish" ma'ruzasida keltirilganidek, "tenglik ayollar va erkaklarning o'zlarining intilishlari va maqsadlariga muvofiq turli (yoki o'xshash) rollarni va turli (yoki o'xshash) yakuniy natijalarni erkin tanlashlarini nazarda tutadi".

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqotda nazariy mushohada, ilmiy abstraksiya, qiyosiy tahlil, mutlaq farq, matematik va statistik guruhlash hamda boshqa usullardan foydalanilgan. Muammoning yechimiga olib boruvchi asosiy yo'nalishlar belgilab olingan. Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston mehnat bozori olingan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekiston ayollar va erkaklar o'rtasida iqtisodiy-siyosiy imkoniyatlarga yetishishda disbalans mavjud bo'lgan mamlakat deya xalqaro baho berilgan edi. Bu holat uzoq yillik an'analar natijasi bo'lib, hozirda mehnat bozorida gender tengligini ta'minlash bo'yicha davlat siyosati olib borilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1995-yil 6-maydagi "O'zbekiston Respublikasining 1979-yil 18-dekabrda Nyu-Yorkda qabul qilingan xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi Konvensiyaga qo'shilishi haqida"gi 87-I-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-martdagi "Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4235-sonli qarori, 2022-yil 7-martdagi "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-87-sonli Farmoni va boshqa bir qator qonun hujjatlari hal qiluvchi rol o'ynayapti.

Shu o'rinda aytish joizki, rivojlanayotgan mamlakatlarda, ayniqsa Markaziy Osiyo davlatlari madaniyati va bozor xususiyatlaridan kelib chiqsak ayollarning iqtisodiy faolligi asosan quyidagi muammolarga duch keladi:

- noteng iqtisodiy imkoniyatlar va moliyaviy mustaqillik yetishmasligi;
- uy xo'jaligini yuritishda katta oilaviy mas'uliyat;
- jamiyatda ayollarga nisbatan stereotiplarga asoslangan munosabat.

Bu kabi muammolarning mavjudligi xotin-qizlarning nafaqat iqtisodiy imkoniyatlarini kamaytiradi, balki mamlakatdagi mehnat bozori faolligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotlarga ko'ra, ishsizlik darajasi past bo'lgan mamlakatlarda erkaklar va ayollarning ishsizlik darajasi juda yaqin, ishsizlik darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda esa ayollar uchun ishsizlik darajasi nisbatan yuqori. Holatni izohlash uchun aytish mumkinki, agar ish beruvchida ayol ishchi-xodimlarga nisbatan salbiy qarash bo'lsa, ishchi kuchi taklifi talabdan yuqori bo'lgan vaziyatda ko'proq erkaklarni ishga oladi va bu aynan diskriminatsiyadir. De fakto, 2021 yilda Antal kompaniyasi tomonidan O'zbekiston mehnat bozorini o'rganish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotda 18 % respondent diskriminatsiyaga duch kelganlarini va asosiy kamsitish sababi yosh va jins bo'yicha ekanligini qayd etishgan.

Jahonda 2019-yil oxirida boshlangan pandemiya 2021-yilga kelib 96 mln. kishini o'ta qashshoqlikka olib keldi, ulardan 47 mln. nafarini ayollar va qizlar tashkil etgan. Norasmiy sektorda ishlovchi 740 mln. ayolning daromadi 60%ga tushib ketdi, Yevropa va Osiyoda esa 25 % ayollar ish joylarini yo'qotdilar¹. Dunyo iqtisodiyotini izdan chiqarayozgan pandemiya ayollar ko'proq zarar ko'rganligining sabablaridan eng asosiylari quyidagilar deb hisoblaymiz:

- ijtimoiy himoya qilinmaydigan norasmiy sektor vakillarining salmoqli qismi ayollardan iborat;
- yashash va ovqatlanish, ulgurji va chakana savdo kabi ayollar ko'p bo'lgan sohalarda karantin choralari natijasida kuzatilgan pasayish tendensiyalari;

¹ Un woman. From insides to action. Gender equality in the wake of Covid-19. Report. 2020. P 7

- to'liqsiz ish kuni bilan band bo'lganlar, ayniqsa ayol xodimlar shtat qisqarishida birinchilardan bo'lib ishsiz qolishga moyilligi;
- uyda qolish choralari tufayli oilaviy mas'uliyatning qo'shimcha yuki;
- inqiroz davrida ish haqining qisqarishi va bu boradagi gender farqlari qashshoqlikka olib kelishi mumkinligi.

Mamlakatdagi holatga kelsak, iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha ayollar faol bo'lgan asosiy sohalar ta'lim (74,9%) hamda sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish (76,3%) bo'lib, qurilish, tashish va saqlash xizmatlari, axborot va aloqa, shuningdek, moliya va sug'urta faoliyati bo'yicha erkaklar yaqqol ustunlikka ega. Bu boradagi statistikaga ko'ra, 2021-yilda O'zbekistonda ayollar ish haqining erkaklar ish haqiga nisbati 34,0% bo'lgan. Demak daromad jihatidan, A.V.Shastalo o'z ilmiy ishida aytganidek, "Ayollar qarama-qarshi jins vakillaridan farqli o'laroq, kam haq to'lanadigan lavozimlarni ko'proq egallashadi" [21].

Mehnat bozoridagi faoliyat turlari orasida moslashuvchan bandlik yuqorida tahlil qilingan qator muammolarda munosib yechim sifatida alohida to'xtalib o'tishni lozim. Moslashuvchanlik zamonaviy iqtisodiyotning, shuningdek, zamonaviy mehnat bozorining samaradorligini oshirish mezonlaridan biriga aylangan. Mehnat bozoriga endigina kirib kelayotgan yoki bir necha yildan keyin qadam qo'yadigan mehnat resurslarining hozirgi avlodi beqarorlikning yangi konsepsiyalariga moslashgan[2]. Beqaror bandlik to'g'risida so'z yuritganda iqtisodchi olim R. S. Grinbergning fikriga qo'shilmaslikni iloji yo'q: "Xodim uchun beqaror bandlik, bir tomondan, o'zini o'zi anglash imkoniyatlarining oshishi, mehnat jarayoni jadvalida ijodiy bo'lmagan elementlar ulushining kamayishi va ish mazmunan boyishi, shuningdek, ishchi kuchi sifatiga talablarning ortishi bo'lsa, boshqa tomondan u insonning ijtimoiy-iqtisodiy ahvolidagi barqarorlikning keskin pasayishi hamda martaba istiqbollari noaniqligini oshiradigan omillar doirasining ko'payishi hamdir"[3]. Hozirgi holatga ko'proq mos keladigan nazariya G. Standing tomonidan ishlab chiqilgan bandlikning nostandart, individuallashtirilgan shakllari mavjudligini nazarda tutuvchi moslashuvchan mehnat bozori konsepsiyasi degan to'xtamga kelingan.

Shuni ham aytib o'tish kerakki, zamonaviy mehnat munosabatlari yuqori darajada ixchamlik va iqtisodiy samaradorlikka intiladi. Shu sababli, ish bilan bandlik xodim va ish beruvchi o'rtasida kelishilgan va ular tomonidan mo'ljallangan natijaga erishish uchun o'zaro maqbul bo'lgan har qanday shakldagi faoliyat sifatida qaralishi mumkin. Bu xulosa bizga ish bilan bandlik turlari va ko'rinishlarining xilma xilligini va moslashuvchan bandlikning ahamiyatini ko'rsatib beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Mehnat bozorida ayollar ishtiroki ham shaxslar, ham jamoalar, shuningdek, mamlakatlar uchun ham muhim ahamiyatga ega. Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirishda mamlakatdagi kambag'allik darajasini qisqartirish, gender tengligini ta'minlash, ayollarning mehnat bozoridagi iqtisodiy faolligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda, xususan O'zbekistonda ayollarning mehnat bozoridagi iqtisodiy faolligi asosan noteng iqtisodiy imkoniyatlar va moliyaviy

mustaqillik yetishmasligi, uy xo'jaligini yuritishda katta oilaviy mas'uliyat, jamiyatda ayollarga nisbatan stereotiplarga asoslangan munosabat kabi muammolarga duch kelish holatlari kam bo'lsa-da, mavjuddir. Ayollarning mehnat bozoridagi faolligini oshirish, kasbiy jihatdan va tarmoq bo'yicha gender tabaqalashuvining negizidagi sabablarga qarshi kurashish uchun bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilishi zarur. Jumladan:

- ayollarning mehnatiga oid qonunchilik bazasini takomillashtirish va tartibga solish choralari yanada kuchaytirish;
- mehnat bozori infratuzilmasini takomillashtirish va ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish;
- ayollarga munosib mehnat sharoitlarini yaratib berish.

Shuningdek, xotin-qizlar uchun bandlikning eng optimal ko'rinishi sifatida moslashuvchan bandlik imkoniyatlarini kengaytirish zarurati ham mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Judy Fudge, Rosemary Owens Precarious Work, Women, and the New Economy. The Challenge to Legal Norms. Oxford and portland Oregon, 2006. – 432 p.;
2. Абсалямова С.Г., Жирнова Г.И. Гибкие формы занятости как фактор устойчивости регионального рынка труда. //kpfu.ru>conf.docs/F411886509/;
3. Неустойчивость занятости (прекаризация): особенное и общее с учетом интеграционных усилий государства и общества/ Главный научный редактор В.Н. Бобков. Редакционный коллектив: Артомонов Г.Н., Локтюхина Н.В., Панина Т.А., Рожков В.Д., М.: Издательский Дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2015. – С. 134.
4. Skills for a Digital World. Policy brief on the future of work. OECD. 2016. p.2
5. Новикова И.В. Гибкая занятость как форма реализации способности к труду «информационного человека //Вестник Самарского государственного экономического университета. – 2016. — № 2 (136).- С. 70-76.
6. Terri R. Lituchy & Martha Reavley. **Women Entrepreneurs: A Comparison of International Small Business Owners in Poland and the Czech Republic.** Journal of International Entrepreneurship 2, 61–87, 2004
7. Шеденова Н.У. Женский труд в условиях рыночных отношений: социальные аспекты.: Автореф. дис. ...канд. экон. наук. — Алматы.: 1998. — С.21.;
8. Римашевская Н.М. Гендерные стереотипы в меняющемся обществе: опыт комплексного социального исследования. Монография.- М.: Наука. 2009. -76 с. ;
9. Ржаницына Л.С. Концепция женской занятости. — М.: БЕК, 2006. –245 с.;
10. Хоткина З.А. Позитивные изменения жизни россиянок в XXI веке. Женщины России XXI век: Коллективная монография. — М.: Экон-Информ, 2016–119 с.
11. Abdurahmonov Q.X. **Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot.** Darslik. -T.: “Fan” nashriyoti, 2019 -595b.;
12. Ubaydullayeva R.A., **Mustaqil O'zbekiston: ayol, oila va jamiyat.** -T. : Fan, 2006. -35 b.;
13. Рахимова Н.Х. Повышение экономической активности женщин на рынке труда Узбекистана. Автореферат дис. док. экон. наук. -Т.: ANRUz Институт Экономики. 2007.;
14. Abduraxmanova G.K. **Kichik biznesda aholini ish bilan ta'minlash.** Monografiya. -T.: Iqtisodiyot, 2014. -216 b.;
15. Джаббаровов Ш.Г. Гендерные особенности формирования занятости в республике Узбекистан. Автореферат дис. канд. экон. наук. -Т.: ГОУ ВПО РЕА имени Г.В. Плеханова в г. Ташкенте. 2011.;

16. Irmatova A.B. **Innovatsion iqtisodiyotda ayollar mehnatini tashkil etish metodologiyasini takomillashtirish.** DSc ilmiy darajasi dissertatsiyasi/ G.V.Plexanov nomidagi RIU Toshkent filiali T; 2021.
17. Нижегородцев Р.М. **Ринок труда и проблема человеческого капитала: теория и современная практика.** Гомел: СИИР, 2007. – С. 40
18. Абриталина, А.С. **Женское предпринимательство: социально-экономические мотивы и факторы:** Диссертация кандидата социологических наук: 22.00.03. — Саратов, 2006. — 153 с
19. Тансикбаева G.M., Кургановская N.I. **Путеводител по гендерной экспертизе законодательства.** Т.: 2008, с.10
20. Калабихина И.Е. **Экономико-демографическое развитие России: гендерный аспект.** Автореф. дисс.... докт экон. наук.- М.: 2010, стр.6
21. Шастало А.В. **Трудовая занятость женщины-матери в современном мире: проблемы и зарубежный опыт их решения.** Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире. 2017. № 20-1. С. 151-161.